

A nagy leszámolás

A 2002-es könyvhét listájára is felkerült az AB-ART kiadó másik három könyvével egyetemben Koncsol László tizenhatodik önálló kötete, a *Vallató*. Noha – s ezt Koncsol kapcsán már leírtuk – egy életmű értékelésénél nem lehet mennyiségi szempontokat alapul venni, tizenhat kötet hatvanhat év mérlegeként mindenképpen megdöngölő, főként ha tekintetbe vesszük, hogy szerzőnk első kötete 1978-ban jelent meg. S hogy e kötet kritikusok általi fogadtatása pozitív volt, ez lényegileg annak tudható be, hogy az 1954 óta publikáló, kritikáival, irodalomtörténeti tanulmányaival, műfordításaival az irodalmi életben folyamatosan jelen levő, szerkesztőként is tevékenykedő szerző kritikai recepciója folyóiratközlésein keresztül addigra már megtörtént, neve széles körben ismert volt határon innen és túl. Magunk egy Koncsol-részmonográfia kapcsán szemügyre vettük szerzőnk kötetait, s az a benyomás alakult ki bennünk, hogy ezek mindegyike alapos, „kiérlelt” szöveg, mintha szerzőnk gyakorolná az ismert horatiusi intelmet. Maga így vall erről: „Nos, én mindenütt úgy tanultam, hogy a munkadarabot becsülettel be kell fejezni, szög a csizmából, szálka a szekrényből nem állhat ki, s a tárgyaknak tartósan kell szolgálniuk gazdájukat. Ilyenformán dolgozom szövegeimen, az ihlet indító lökése igen fontos, de nem elég, az ihletett állapot elbódítja az embert, sok zavaros dolgot papírra vet, a munkadarabot még alakítani kell, az ember ihletett, transzcendens énje álomba süpped, de fölserken, megmosdik, megreggelizik, műhelyébe siet és munkához lát a mester, a kézműves. Ez okozhatja, hogy szövegeimet érett anyagként fogadják.” Koncsol úgy tűnik, spontán szembehelyezkedik azzal az Amerikából mára már hozzánk is elért tendenciával, melyet Géher István maliciózus módon így fogalmaz meg egy, az amerikai esszéről szóló előadásában: „Évente öt-hat konferencia, két évenként egy könyv, így írja elő a karrier.”¹

S napjaink aktív kritikusai közül csak (a kritikáirással már az egész magyar irodalom számottevő kárára felhagyó) Bán Zoltán Andrást tudnánk ellenpéldaként említeni, aki az emberi élet útjának felénél állt csak elő első kötetével.

Végigtekintve a jelenleg a Szlovákiai Magyar Írók Társasága elnöki tisztét is ellátó szerző kötetein rögtön feltűnhet azok sokszínűsége. A tizenhat kötet közt akad négy, elsősorban irodalomtörténeti tanulmányokat tartalmazó kötet, s ezekből utóbb egy válogatáskötet; zenetörténeti kismonográfia; szórakoztató (és nem utolsósorban tanítható) verstan; helytörténet, bűnügyi krónika; négy kötetre való vers. S természetesen ide tartozóként, „autentikus” Koncsol-

¹ Géher István: Elképzelt antológiák. Helyzetkép-adalékok az angol-amerikai esszé hagyomány utóéletrajzához. *Alföld*, 2002/2. 35.

AB-ART Kiadó
Pozsony, 2002
271 oldal, 1900 Ft

művekként foghatjuk fel a Csallóköz Kiskönyvtár huszonnyolc kötetét is. A szerző a Csallóköz Kiskönyvtár – mely a régió teljes feltérképezését, dokumentációját tűzte ki célul – koncepciójának kidolgozója, eltűnt kéziratok fáradhatatlan felkutatója, idegen nyelvű forrásanyagok fordítója, a már kész kötetek szigorú szemű szerkesztője, elő- és utószóírója, név- és tárgymutató-összeállítója egy személyben, aki a sorozat fennállása – 1993, ekkor jelent meg A Csallóköz Kiskönyvtár tájékoztatója 48 oldalon – óta egy akadémiai kutatócsoport munkáját végezte el.

Hogy hogyan lett a jó tollú publicistából, a filológiai rendkívül tájékozott irodalomtörténészből előbb egy csallóközi falu, utóbb egy régió helytörténésze, erről (is) vall a *Vallató*, melybe a vele készült interjúkat és publicisztikai írásait válogatta be, valamint három, kötetben eddig nem szereplő, az interjúban meg említett eseményekhez ill. személyekhez kapcsolódó versét, így áll össze ez a 271 oldalas kötet.

Ahogy a szerző is megemlíti előszavában, a kötet gerincét a nyolc interjú adja, ezek közt helyezkednek el az egyéb szövegek. Természetesen Koncsol Lászlónak e kötet közreadása után is marad még legalább egy kötetre való kiadatlan írása. Maga úgy fogalmaz, hogy a rostálás során „csak az ismertté vált anyag jobbik hányadának” gyjelmezett meg, azonban bizton állíthatjuk, a köteten kívül rekedt huszonnégy kritikája felveszi a versenyt a kötetbe végül is bekerült szövegekkel, így csak remélni tudjuk, hogy ezeket egy újabb (kor)dokumentumkötetébe szánja. Mert ebbe a könyvébe csak egy szöveget vett fel aktív kritikusi ténykedésének idejéből, egy az 1968-as megszállás nyomán készült fejtegetést kritika és társadalom viszonyáról (mely természetesen nem kerülhetett be kötetébe), így mentve ki a folyóiratsírból. S ez a szöveg azon túl, hogy megbontja a javarészt önéletrajzi jellegű szövegek teremtette homogenitást, egyben ellentmondásba is keveredik a szerző gyakran hangoztatott álláspontjával. Koncsol előszeretettel hangsúlyozza: „A szlovákiai magyar irodalom helyzetéről vagy állapotáról egyetlen felelős szót sem mondhatok, mert alig olvastam belőle és róla, nincs rá időm. [...] Azt tudom, amit annak idején összehordtam felőle. Tizenöt év nagy idő, íróink a másfél évtized alatt több száz könyvet megírtak, s én ezt a rengeteg kötetet az összehasonlításához szükséges további művek százaival új helyzetemben, nyugdíjas sorozatszerkesztőként és kutatóként sem megvásárolni, sem elolvasni nem bírnám.” Ehhez képest kötetének előszavában azt írja, hogy mikor újraolvasta, úgy szembesült vele, mint időszerű helyzetjelentéssel, s ilyenként meg is jelentette egy regionális havilapban. Önkéntelenül adódik a kérdés: ha szerzőnk saját bevallása szerint nem tud felelősen nyilatkozni a szlovákiai magyar irodalom kérdéseiről, akkor miből gondolja, hogy 1968-as helyzetjelentése még ma is aktuális. A kommunista diktatúra szerencsésen kimúlt, s vele tűnt a szovjet megszállás is. A szlovák nacionalista törekvésektől a demokrácia és a nyilvánosság (talán) meg tudja menteni a szlovákiai magyarságot. A magyar nyelvű felsőoktatás részlegesen megvalósult, s további bővülése várható. Képzőművészeti műhelyek is alakultak, s ma már olyan, eddig marginálisnak számító területekről is egész napos tanácskozást rendeznek, mint a könyvillusztráció. A két régebbi (részben báb)színházi fesztivál, a Duna Menti Tavasz és a Jókai Napok mellé felsorakozott a Falusi Színház Országos Találkozója, az amatőr színházas minősége felett a Pódium Társaság örökődik. A zenetudomány és a zenekritika hiányolása még sajnos helytálló, de e téren is komoly előrelépések történtek, a csehszlovákiai magyar művelődéstörténeten belül monografikus feldolgozást kapott a zenetörténet, a kórusmozgalom, vannak profi komoly és könnyűzenei együtteseink, zenei fesztiváljaink. Márpedig esszéjének bevezetőjében ezek hiányát számítja elő. Ezek után tér rá az

„irodalmi hiányok” taglalására, azonban tartunk tőle, ezen állításainak aktualitása is megkopott az idők során. Az első köztársaság irodalmáról jó pár tanulmánykötet született már, pályakezdő íróink esetében a faluról városba kerülés élménye a legkevésbé sem meghatározó, irodalmunk a politikával nem vállal semmiféle közösséget, s már legfeljebb csak pár idősebb író szeretne a kisebbségi metanarratíva szócsové lenni. A korábbi egy helyett három folyóirat van – ahogy ezt egyébként kötetének befejező részében maga is megemlíti – s olykor – no nem gyakran – még viták is vannak. Az irodalomkritika terén pedig soha nem látott expanzió tapasztalható az elmúlt két-három évben. A fiatal kritikusok-irodalomtörténészek éppen a Koncsol László 65. Születésnapja tiszteletére rendezett ünnepség délutánján alapították meg a Sambucus Irodalomtudományi Társaságot, mely azóta 3 konferenciát rendezett, tavaly pedig közös kötetet adott ki.

Abban feltétlenül bizonyosak vagyunk, hogy a *Szellemi és kritikai életünk kérdéseiről c. esszé* – a *Kritikai jegyzet a kritikáról* (Irodalmi Szemle 1963/2. 187-188.) és *A kritika tisztaságáért* (Irodalmi Szemle 1970/3. 266-271.) c. szövegekkel egyetemben a cseh-szlovákiai magyar kritikátörténet megkerülhetetlen darabja, hogy aktuális lenne, nos e téren vannak kétségeink, forrásértéke azonban vitathatatlan.

Ahogy az interjúké is, a továbbiakban bővebben inkább ezekkel kívánunk foglalkozni, a publicisztikákkal csak a rendszer szintjén. A bevezető szöveget – mely, ha jól sejtjük, inkább elégtételként mint aktualitása okán került be a kötetbe – egy interjú követi, történetesen Szabó Györgyé, de a nem a napisajtó számára készült nagyinterjú (mélyinterjú?) közül állhatna itt bármelyik. Ezeknek ugyanis lényegi vonásai megegyeznek; s ezek a szövegek így együtt a megíratlan családtörténet felé mutatnak. Egy helyen Koncsol ezt írja: „A szerkesztők tudják, mily keservesen született meg ez a szöveg, más feladatok satujában élek, holott már évek óta könyvet, valami vaskos munkát álmodom e bonyolult és hitem szerint tanulságos históriáról”, ill. „Könyvet, minden re kiterjedő magán-, család- és társadalomtörténeti szöveget kellene az embernek írnia, hogy a megélt idők az ő olvasatában plasztikusan kirajzolódjanak”. Ismerve Koncsol László munkapreferenciáit, az egész életét átható szolgálatetikát – vö. „... én pedig nagyon hamar tudatosítottam, hogy szerepem a szolgálat. Pedagógus voltam, s a pedagógus mit csinál? Szolgál. Később kiadói és lapszerkesztő voltam, s ez is szolgaszerep. Elég korán kritikus lettem, ő pedig szintén az irodalmat szolgálja. Most mint helytörténész szolgállok tovább” – nem valószínű, hogy ez a koncsoli nézőpontra átszűrte magán-, család- és társadalomtörténeti könyv valaha is elkészül. Ugyanakkor a (fél)múltat, különösen ha az olyan viharos volt, mint Kelet-Közép-Európában, dokumentálni kell, egy alapvetően történeti beállítottságú kutató ilyen irányú (mellék)törekvésében nincs semmi meglepő. S ha mindezt meg/leírni nincs is ideje, legalább magnószalagra mondja. Ezzel egyebek mellett megtéppazza azt a mítoszt is, mely szerint nagy íróink a múlt rendszerben az asztalfióknak írtak nagy műveket, várva a kellő pillanatot, hogy elővehessék onnan. Ehhez képest a csehszlovákiai magyar irodalomban a rendszerváltozás óta a Fábry-naplón kívül legfeljebb Tóth László irodalomból való kiüldözése idején írott, az Irodalmi Szemlében közreadott naplóját említhetnénk. Így aztán Koncsol 2000-ben is úttörőnek számított, mikor közreadta monumentális terjedelmű levelezését Ludivít Pezlárral, az SZKP KB főtitkárával, mely utóbb ebbe a kötetbe is bekerült.

Ezek az interjúk elbeszélte történelemként, Oral Historyként is olvashatók. A kötet lapjain a magán- család- és társadalomtörténet koncsoli interpretációja bomlik ki.

Hayden White írja *A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás* c., meghatározó jelentőségű tanulmányában, hogy „A történelmi helyzetekről és folyamatokról adott *magyarozatainkat* tehát inkább az határozza meg, hogy mit hagyunk ki ábrázolásainkból semmint hogy mit veszünk be. A történész ugyanis tapintatát, de megértését is azzal mutatja meg, hogy mennyire képes egyes tényeket brutálisan kihagyni azért, hogy másokat megérthető történetek alkotóelemeiként bevegjen.”² Természetesen sok minden egyéb történt a XX. században, de Koncsol László ezeket a társadalmi eseményeket preferálta magán-cselekményesítésekor (emplotment – White terminusa). A koncsoli történelempézés a gályarabperekig nyúlik vissza. (*Miskolczi Bodnár Mihály, Zarándokoljunk el Berencs várába*). Fontos megálló 1848–49 is. Tudjuk, hogy Koncsol Széchenyiről, Petőfiről, Vörösmartyról egyaránt fontos tanulmányt írt, 2000. március 15-én Pozsonyban elmondott ünnepi beszédében pedig Kossuth és Széchenyi koncepcióját állította szembe. Most egy népdal kapcsán a forradalom gazdaságra való kihatását gondolja végig, az ötletet a Csallóköz Kiskönyvtár egyik kötetéből merítve. A következő lényeges állomás Trianon, mely atyját, Koncsol János deregnyői református lelkipásztort Magyarországon kívülre vetette. Koncsol „visszatestvériesülés” iránti vágya mély humanizmusáról tesz tanúbizonyságot, azonban jelen helyzetben e sorok írója erre meglehetősen kevés esélyt lát. (*Ne kibívt, engesztel(őd)ést*) Ezt a világháború és a jogfosztottság éveinek kataklizmái követik, mindezekről Koncsolnak már személyes tapasztalata van, így ezeket interjúiban mondja el. Bár világháborús élményeit – s ez filológiai szempontból is érdeklődésre tarthat számot, mivel csaknem változatlan formában – leírta már a *Nemzedékem útjain* c. kötetének *Szülőföld* c. esszéjében is. Az interjúban rendre előkerülő iskola-élményt: a határon való átszökéseket Sárospatak reneszánsz szelleméért, a dunaszerdahelyi polgári gyorstalpalót és a komáromi gimnáziumban szerzett tapasztalatait pedig a *Nemzedékem útjainból* kiharcolt, később a *Törmelékben* – és érthetetlen módon a *Válogatott kritikai dolgozatokban* is – megjelent *Iskoláim* c. esszéjében. Mindezekből – és egyéb, a család/társadalomtörténeti összegzés, a nemzedéki perspektíva jeleit mutató, összegző jellegű írások meglétéből – arra következtethetünk, hogy ennek a sokszor és sokat emlegetett családtörténetnek a gondolata már korábban is foglalkoztatta szerzőnket. Aki – mint írtuk – a jogfosztottság évei alatt diák volt, így a politikai történéseknek nem lehetett aktív részese. Azért a jogfosztottság egy sajnos máig rendezetlen, feloldatlanul maradt problémája, gróf Esterházy János sorsára is felhívja a figyelmet, de nem az indulatok szintjén: gondos filológiai háttérrel, egy jugoszláviai szlovák költő, Palo Bohuš emlékezését közreadva. (*A gróf és útítársai*) A grófra, s az általa – egyedülként – meg nem szavazott zsidótörvényre utalás történik az E. B. Lukácsról szóló – személyes szálakkal átszőtt, s a transzcendenciába tágított – megemlékezésben. A törvényt egyébként a szintén parlamenti képviselő E. B. Lukáč megszavazta... (*Ne féljenek, kolléga úr...*) A reformmozgalmak fellángolásáról, letöréséről, s a nacionalista szlovák kommunisták, Husák és Okáli – valamint magyar keretlegények – által levezényelt konszolidációról, majd a 80-as évek „utolsó bekeményítéseiről” Koncsolnak húsba vágó személyes tapasztalata van, ez idők magántörténelme az interjúban mondatik el. A csehszlovákiai és a romániai rendszerváltásról pedig az akkor frissen induló Nap c. hetilapban fejt ki véle-

² Hayden White: *A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás*. In: Kis Attila-Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc (szerk.): *Testes könyv I. Ictus és Jate Irodalomelmélet* Csopart, Szeged, 1996. 344.

ményét friss szellemű, messze a szlovákiai magyar újságírás átlagszínvona felett álló publicisztikáiban. (*Vétlen demokráciát; Vér, vasárnap, Temesvár, Egy közelképre, Vasfüggönytipróban, Köpcsény felé*) S napjaink megváltozott helyzetében, az EU- és NATO-csatlakozás előtt álló Szlovákia lehetőségeit latolgatva foglal állást az esetlegesen létrejövő egyesült Európa kérdéseit illetően. Ezzel zárul a Koncsol-magántörténelem.

Melynek az évszázadokra visszavezetett családja mellett a legizgalmasabb részei azok, amelyek a husáki Csehszlovákia levegőtlen, perspektívát nélkülöző mindennapjaiba engednek betekintést. A társadalomtörténet kutatója is bizonyosan nagy haszonnal olvassa majd ezeket a szövegeket, mert ezek közvetve bepillantást engednek a rendszer működésének logikájába (?), a titkosszolgálati módszerekbe, megfigyelésekbe, lehallgatásokba, besúgásokba, kihallgatásokba, de a diktatúra hétköznapjaiba, a szlovákiai magyarok mindennapi életébe is. Olyan információk birtokába jutunk, hogy a kiadói szférában mennyi volt az átlagkereset, hogy működött a kiadó, milyenek voltak egy szellemi szabadfoglalkozású esélyei stb. De ami az irodalomtörténeti érdeklődésű olvasó számára hallatlanul izgalmassá teszi a kötetet: lapjain megtörténik a nagy leszámolás! Az mára szinte közhelyszerűen ismert, hogy Koncsol 1983-ban leadott kéziratát az 1984-es kiadói évből átsorolták az 1985-ösbe, majd a kiadó igazgatója, Sárkány Árpád, akinek az irodalomhoz kevés, a párthoz annál több köze volt, személyesen hozta vissza a nyomdából, kilenc lektorral olvastatták el, majd visszadobták, hogy ideológiai szempontból nem megfelelő, s az előleget is visszafizettették a szerzővel. A kötetből további részleteket tudunk meg, megtudjuk, miként számolt le a csehszlovákiai magyar irodalom (politika) az egyik legjobb kritikussával, valamint a szerző (ennek következményeként) a csehszlovákiai magyar irodalommal. Persze az esélyek nem voltak egyenlők, s a módszerek is alapjaiban különböztek. Mert a rendszer a nagy leszámolást véresen komolyan gondolta, Koncsolt egzisztenciális végveszélybe sodorva ezáltal, de nyilvánosan nem írt vagy mondott semmit, sokáig azt sem lehetett tudni, miért e hajsza, miért akarják az irodalomból kiüldözni a középszert meghaladni merő szerzőt. Koncsol-monográfiájában Filep Tamás Gusztáv megemlíti azt a lehetőséget, hogy vallásossága, ill. származása adott rá okot; Tóth László szerint egyetlen bűne az volt, hogy egymaga okosabb volt, mint üldözői együttvéve.³

Eppen ezért egy szűk körön kívül nem lehetett pontosan tudni, mi is történt tulajdonképpen a szerzővel, miért nem publikál jó ideje, miért nem jelenik meg rég beharangozott kötete. 1987-es interjújában még maga sem gondolta, hogy végleg hátat fordít az irodalomnak:

„– Végül terveidről kérdezlek, jövőbeli feladataidról, elképzeléseidről.

– Némi líra, egy kevés irodalomtudomány, további műfordítások, rengeteg tanulás – és helytörténet éjjel-nappal.” Később azonban a helytörténeti munka – melyet a nüláról kellett kezdenie – végképp elszólította az irodalomtól. Ekkor kezdte meg saját nagy leszámolását, nem pedig a diszkreditálására irányuló törekvések idején. S mint tudjuk, „ami sokat van mondva, az egyszercsak (sic!) elkezd lenni. Ami sokszor van mondva – lehetőleg sok helyen: folyóiratokban, különféle tanulmányokban, előadásokon, konferenciákon, esetleg tankönyvekben, szótárakban, ...– az egyszercsak (sic!) ismerősként fog hangzani, mint a Henkel, az Omo vagy a Persil, része lesz a tudós szá-

³ Tóth László: Mint vércsepp fölé. Jegyzet Koncsol László Fábry-díjához. Nap, 1993/46. 18–19.

jalásnak, a tudós közszáj beveszi, beveszi és kiadja.”⁴ Koncsol pedig nem fukarkodik annak hangoztatásával, hogy nem érdekli a kritika, nota bene elhibázott döntés volt, hogy annyi energiát ölt bele olyan tevékenységbe, mely voltaképpen senkit nem érdekel. Ennek illusztrálására álljon itt néhány idézet a jelen kötetből válogatva. „Az igazság az, hogy ha visszatekintek elmúlt életemre, kár volt ennyi energiát ölnöm a kritikába, az irodalomtörténetbe, írói terveimbe, amennyit beléjük öltem.” (173.) „Őrült és gazember lettem volna, ha végképp leveszem a kezem egy fantazmagória végett, amely, mint kiderült, csak nekem volt fontos, a családomról. [...] Jó, tudom, magam választottam ezt a sorsot, de az is igaz, hogy nem magamért s nem a magam dicsőségére tettem, mert ugyan miféle dicsőség egy csenevész kisebbségi irodalom kritikusának dicsősége.” (259.) „Hány embert érdekel igazán mélyen a kritika? Ötöt, tízet, tizenötöt, ha az egész kortárs magyar irodalmi közvéleményt tekintjük.” (263.) „Dubának azt mondtam, ..., hogy soha többé nem írok kritikát.” (52.)

S ez az erős tagadó gesztus világít csak rá igazán, mennyire is fontos része volt Koncsol László életének kritikusi korszaka. Hiszen helytörténeti pályafutását csak ebből a nézőpontból képes szemlélni, s ezt elmondja minden alkalommal, amikor az irodalomról kérdezik, azaz életének ezt a tényét túlcselekményesíti, s olyan intenzív jelentéssel tölti fel, hogy még most is alakítják észlelését, világra való reagálását, mikor már rég el kellett volna felejtődniük.⁵ Sőt, egy ízben maga is pszichoszomatikus elhárító funkcióval ruházta fel ezt a „sokat-mondást”: „És őszintén szólva közben, egy kicsit önvédelemből is – hogy tudniillik kibírjam épp ésszel, hogy ki kellett kopnom a hivatásból, amelyre majdhogynem egész életemben készültem, s amelybe úgy bedolgoztam magam – el kellett magammal hitetnem, hogy az irodalom nem is olyan fontos, mint hiszik. Hogy vannak ennél, és főként a kritikánál, amelynek elsősorban művelője voltam, sokkal fontosabb diszciplínák is, ilyen például a történettudomány, a helytörténeti kutatás.” Most utalnánk vissza a dolgozatunk elején említett White-tanulmány egy másik, a cselekményesítéshez kapcsolódó passzusára, amely az Odorics által tematizált „beveszi és kiadja”-problematikájára is rímel. Eszerint: „Egy adott történelmi helyzet konfigurálásának a mikéntje attól függ, hogy a történész milyen finoman illeszti össze a specifikus cselekményszerkezetet és azt a történelmi eseményhalmazt, amelyet egy bizonyos fajta jelentéssel kíván felruházni. Ez pedig, lényegét tekintve irodalmi, más szóval fikcióteremtő művelet.”⁶ Huber Howe Bancroft amerikai történész Közép-Amerika, Mexikó és az Egyesült Államok nyugati részének történetét 39 kötetben írta meg. Koncsol László mikor e sorokat írom, huszonnyolc kötetnél tart, további hat kötet van előkészületi fázisban. S bár ezek nagyobbik részét nem ő írta, hogy mi került be a sorozatba, azt javarészt ő döntötte el, s a szövegekhez olvasási – így egyben cselekményesítési – irányt kijelölő paratextusokat is ő írta. Így Koncsol László a valaha írt legnagyobb csallóközi história szerzője, mi több, spiritusz rektora, s így vitathatatlanul a legnagyobb életművet magáénak mondható (cseh)szlovákiai magyar író.

Koncsol László

⁴ Odorics Ferenc: Dekonstrukt-oralás. In: Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc: Posztmagyar. Ictus, Szeged, 1995. 43.

⁵ Vö. White i. m. 340.

⁶ Uo. 338.